

*Történeti–ökológiai és történeti–néprajzi gondolatok
a magyarországi középkori
francia–vallon szőlő- és borkultúráról*

C S O M A Z S I G M O N D

A magyar középkor anyagi kultúrájának, gazdaságtörténeti, néprajzi kutatásában és történetében még sok fehér folt van. Valószínű éppen ezért több általánosítás és toposz, summás kijelentés található e korszak történetírásában is. Egyik ilyen, és még eddig nem eléggé vizsgált a francia-vallon betelepülés hatása a magyarországi szőlészetre-borászatra. Általánosságban a minőségi nyugat-európai szőlő-bortermelés előtérbe kerülését tarthatjuk fontosnak hangsúlyozni ebben a kérdésben. Az összegyűjtött történeti, történeti–néprajzi, nyelvészeti, összehasonlító agrártörténeti adatok elemzésével azonban ebben a kérdésben is jobban kirajzolódó képet kapunk. Véleményem szerint tíz főbb pontban foglalható össze a francia-vallon hatás és kapcsolat a középkori magyarországi szőlő- és bortermelésben.

1. A helynevek kérdésében,
2. az irtásterületek és a kedvező ökológiai adottságú területek kialakításában, kiválasztásában,
3. a tőkeművelésmód és metszési mód megváltozásában, illetve a jellegzetes metszőkés használatában,
4. a talajművelés megváltozásában és az eszközhasználatban,
5. a lábra szerelt, és rögzített segédeszközök hordásában,
6. a furmint és a góhér szőlőfajták előtérbe kerülésének kérdésében,
7. a kései szüret és a taposás, valamint a préses mustnyerés elterjedésében,
8. a ráspia és az ürmösbor készítésében,
9. a dongás faedények használatában, a pincében történő borérlelésben, tárolásban,

10. Szent Vince, Szent Egyed és Szent Márton kultuszában. Magyarországon ugyanis e szentek tisztelői és tiszteletük terjesztői voltak a francia-vallonok, a hagyományos búcsújárási kapcsolatok mellett.

A francia-vallon szőlő-bortermelés hatása és a magyarországi kapcsolatai, már több, mint 20 éve foglalkoztatnak, amikor is Andrásfalvy Bertalan a kandidátusi védésem opponenseként feltette a kérdést, hogy miben látom a vallonok hatását a magyar szőlészetben és borászatban. Itt most csak a legfontosabb, legjellemzőbb hatásokat, különbségeket mutatom be. A középkor iránti megélt figyelem természetesen a francia-vallon és a magyar kölcsönkapcsolatok kérdésének a tisztázásához is hozzájárulhat, segíthet. A közelmúltban a francia-vallon és a magyar kapcsolatokról film is készült, amely készítői engem is megkerestek.

Lássuk tehát a tíz szempontot, ami a magyarországi francia-vallon szőlészeti-borászati hatást, kapcsolatot jelenti:

1. A középkori francia-vallon telepések több hullámban érkeztek Magyarországra. A többi középkori betelepült nemzetiséghez – etnikai kisebbséghez – hasonlóan a vallonok is asszimilálódtak, nyomuk ma már nehezen követhető. A történettudomány két markánsabb betelepítési hullámot különböztet meg. A XI. században egy korai hullámot, amikor Eger vidékére, Szerémségbe városlakó népcsoportok érkeztek. Ennek emléke a szerémségi Fruška-Gora, vagyis magyarul a Frank-hegy (Álmos-hegy) és az itteni Tarcál elnevezés is. A szerémségi borvidék jó minőségű középkori borairól a XIV–XVI. században híres volt, Mátyás király legkedveltebb boraként emlegette Bonfini és a korszak történetírói, krónikásai. De hasonlóan az első telepítési hullám személyisége volt az I. Béla király által 1061-ben alapított szekszárdi monostor előjárója, Villermus apát is, akit a neve alapján vallon származásúnak tartottak, és megálapították róla, hogy borissza, részeges apát volt.¹ A XII–XIII. században egy későbbi telepítés Tokaj-Hegyalja, Eger, Szepesség, Esztergom, Székesfehérvár környékére juttatott vallonokat. Tokaj-Hegyalján 1201-ben jelent meg Olaszliszka és Liszka-olaszi település az oklevelekben, Bodrogolaszi, Francavilla pedig 1224-től, Tállya 1248-tól, a hegyljai Tarcállal.² A középkori latinban azonban nem lehet elkülöníteni, hogy az olasz néven emlegetett, letelepült, kiváltságot kapott népcsoport Itáliából vagy Valóniából érkezett-e? Olasz néven a középkorban nyolc falut találunk hét megyében. Baranyában, Borsodban, Liptóban, Szepesben, Szerémben, Zemplénben egyet-egyet, Biharban kettőt. Nem minden Olasz településnév jelentette azonban a nyugati újlatin nyelvet beszélők közösségét, közelebbről vallonoknak települését.³ A XII–XIII. századi idegen telepések között a településnevek alapján nem lehet tehát eldön-

-
1. TÓTH P.: A verduni kanonokok és az első vallon-magyar kapcsolatok. A tokaji konferencián elhangzott előadás.
 2. SZÉKELY György: A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon. In: *Székesfehérvár évszázadai* II. Székesfehérvár 1968. 45-72, itt 47, 69.
 3. Pl. Lappincsolaszi (Wallendorf) Burganlandban. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. II. Budapest 1988.

teni, hogy vallon vagy olasz betelepülésre utalnak-é az adatok. A *Latini* kifejezés egy gyűjtőnév ebben az időszakban, ami mindkét népcsoportra vonatkozott. Tállya esetében azonban a vallon eredet jobban bizonyítható, mint Bodrogolaszi, Olaszliszka esetében. Névátvétel útján a zempléni Olaszi és a szerémségi Nagyolaszi kapcsolatát is feltételezi a történettudomány.

A XV. századi liège-i krónika utal a vallonok kivándorlására. De sajnos elveszett az az eredeti oklevél, amelyben szerepelt, hogy ezek a hospesek különböző Olaszi helységekben telepedtek le. A magyar források közül néhány oklevél áll rendelkezésre, ahol Olaszi név is szerepel, a telepések kiváltságaival. A vallon név azonban, mind személynévként, mind településnévként fennmaradt a későbbi évszázadokban. Így pl. 1670. december 15-én inventáriumban Kassán egy Zakariás Vallon nevű személynél ruhaféléket és egy nyereg alá való nemezt tüntettek fel, illetve 1723-ban Ferdinánd átengedte Drugeth gróf és örökösei részére a zempléni javaiból többek közt Vallont is.⁴

A francia-vallonok Árpád-kori megjelenése a Felföld néhány kisebb táján ismert, így az Eger-völgyben (*Vallis Agriensis*) és a Hernád völgyében, illetve a Tokaj-Hegyalján. Az Eger-völgy a középkorban sajátos gazdasági körzete volt az egri püspökségnek és káptalannak. Felnémet, Cigléd, Eger, Nagytálya, Maklár Heves megyéhez tartozott, de az Eger patak bal partján Tárkány, Almagyar, Tihamér, Kistálya, Szomolya, Bogács, Noszvaj, Ostoros Borsod megyébe esett. Felnémet a XIII. század óta az egri püspök faluja és egyben a Vallis Agriensis része is volt. Alapítói feltételezhetően a Liège környékéről érkezőkkel egy időben érkeztek. Szőlőske, Olaszi, Andornak a történeti fogalomként használt Eger-völgytől kelet felé kissé távolabb feküdtek. Szőlőske, Olaszi az Árpád-korban részei voltak az egri szőlő-borkultúrának. Olaszi Noszvaj határában a belterülettől délre feküdt, 1275-ben annak kapcsán említették, hogy dézsmáját az egri püspök visszaadta a káptalannak.⁵ Tihamér az Árpád-korban jelentős, önálló és privilegizált hely volt, kezdettől fogva (1261) az egri püspök, illetve a káptalan birtokát képezte. Minden bizonnyal szőlőművesek lehettek, 1446-ban egy oklevél azt erősítette meg, hogy a falu jobbágjai a szomszédos Ostoros határában új szőlőket telepítettek.⁶

2. Ha a településnév, a dűlő, a szőlő területének előkészítését vizsgáljuk egy fontos összefüggésre bukkanunk. Ez pedig a Tállya név, ami településnévként a vallon, ófrancia *taille*, vagyis irtvány jelentésű szóból eredeztethető. Így valószínűleg vallonok adták a nevet az Eger környéki egykori irtvány településeknek, mint Kistálya és Nagytálya, valamint a Tokaj-hegyljai Tállya községnek is. A mai Andornaktályát (Kistályát) Egertől délkeletre először 1261/1271-ben említették, Nagytályát szintén Egertől dél-délkeletre 1261/1271-ben, vagy 1398-ban említették először, Tállyát pedig Tokaj-

4. MOL. U et C.

5. GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Budapest 1963. 796; III. Budapest 1987. 85, 119.

6. BAKÓ 1996. 33.

Hegyalján 1255/1348-ban említik a történeti források először. Nem véletlen, hogy még az 1500-as években is Nagytállyán, ahol a középkori francia-vallonok megtelepedtek, három szőlőhegy volt. Ezek közül a *Terra episcopalis* volt a legnagyobb, a termelés 60-70%-a itt koncentrált. A XVI. század végén is Felnémet, Szőlőske és Nagytállya szolgáltatta a legtöbb termést, a kivetett és begyűjtött dézsmajegyzékek alapján.⁷ A második hullámban érkező francia-vallon telepésekre a szőlő-bortermelés területén nagy feladatok vártak. Már Rogerius mester is megemlítette, hogy a tatárok lovainak patái a szőlőtőkét is kitaposták. Északkelet-Magyarország szőlőterületei éppen a vallon betelepülés és a tatár betörések időszakában kezdtek tehát először felértékelődni, mert a védett déli, délnyugati lejtőkön kialakított irtvány szőlők a kis jégkorszaknak nevezett időjárás változás, a hőmérsékletesés következtében visszahúzódó szőlőtermesztés északi határához közel kerültek, így a jó minőséget termő védett déli-délnyugati dombok egyre értékesebbek lettek. Sőt elképzelhető az is, hogy a francia-vallon betelepítést segítette az a migráció, melyet a lehűlő időjárás kezdete is elősegített. A korábban szőlőtermesztő észak-európai területeken (Anglia, Skandináv területeken) ugyanis a szőlő már nem ért be olyan minőségben, mint korábban. Vallóniában, a mai Délkelet-Belgiumban az Ardennek 694 méter magas oldalain a korábbi melegebb periódusban termett szőlő is visszaszorulóban volt ekkor, viszont Magyarországon a tölgyerdők zónájának alsó szintjén, majd pedig a védett déli-délnyugati lejtőkön, sőt a még magasabb dűlőoldalakon kialakított irtványokon beértek. Ez pedig az optimális sav-cukorarány kialakulását biztosította a szőlőbogyókban. A déli-délnyugati lejtésű dombok kimondottan kedvező ökológiai feltételt nyújtottak az eltelepített szőlőknek. Ezek a középkori irtványok, amiket *máloknak*, *lázoknak* neveztek, kiváló adottságúak voltak a jó minőségű bortermeléshez. *Láznak* nevezték Tokaj-Hegyalján a szőlők lábi részén található kaszálókat, gyümölcsfákkal beültetett réteket. Maga a szótörténet, etimológia is a magyar nyelvben tisztás, rét, irtvány, irtványföldi szétszórta településen lakókat jelent. Legkorábbi adata Lázi falu neve (Veszprém megye) a Bakonyban, 1093-ban említik először. Erdélyben Nagyhalma nyitól észak-nyugatra terült el Irtásfal (Lazuri) nevű község (1427), amelynek neve szintén az irtás, füves hely, kaszáló értelmű *laz* szóval hozható kapcsolatba. A másik gyakoribb szőlővel kapcsolatos középkori, már a minőségi szőlő-bortermeléssel kapcsolatba hozható dűlőnév a *mál*. Népi terminológia sokszor májnak nevezi ma, ezzel is hangsúlyozva, milyen fontos része a hegynek. Somlón, Sátoraljaúj helyen és más minőségi bortermő területen a hegy mája, veséje, szíve mindig a legjobb minőséget termő szőlőhegyi dűlőt, szőlőhegyi részként értelmezett területet jelentette. A kiemelkedő, déli napos, felmelegedő, nem fagyzóos részek földrajzi névként rögzültek a történeti földrajzban.⁸ Mályit (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) a Miskolctól dél-délkeletre eső települést 1234-ben említették a források először. Verőmál Erdőbényétől észak-északkeletre

7. MISZ J.: Nagytállya bortermelő parasztgazdaságai a XVI. században. *Agrártörténeti Szemle* 6 (1964). 150-170, itt 150.

8. Az alábbi adatok Kiss Lajos földrajzi etimológiai szótárából valók.

feküdt, korai datálással (1303/1494), Hévmál, ami már a Nap erejére is utalt, 1368-ból ismert. Barnamáj határrész Erdőbényén a belterülettől délre (1676), Farkasmály Gyöngyöshöz tartozó határrész már a XVIII.sz-ban. De Málás név már 1156-ból ismert, Nagysallótól (Tekovské Lužany) délnyugatra. Kimondott Melegmál névvel is találkozunk (1542) Komló mellett Mánfa nevű falunál, melyet 1958-tól Komlóhoz csatoltak, és a török defterek „Melegmál falunak” neveztek. Meleg-máj nevű szőlő-hegy pedig Erdőhorváti belterületétől dél-délkeletre található, első említése 1672-ből. De ismert Budapest II. kerületében a Rézmál dűlő, a Rókus-hegytől délre, első említése 1394. 1403-ból a „Zelewmal”, amit 1720-ban már „Szuliman alias Szőlőmály” néven említettek Baranyában Szigetvártól délre. Vagyis a népetimológia az eredeti mál jelentését elhomályosította. Verőmájnak Erdőbényétől észak-északkeletre eső 403 méter magas Verestető déli oldalát (1667), Zöldmájnak Telkibánya belterületétől északra-északnyugatra eső területet nevezték (1784). Erdélyben és Tokaj-szerte általános volt a jó beesési szögű szőlőhegyi területeket máloknak hívni. 1658-ban II. Rákóczi Györgynek Karannán Mál nevű szőlőhegye volt, 1690-ben Kemény János erdélyi fejedelem özvegye javainak összeírásában a tarcali szőlőhegyen Mézesmál nevű szőlőt is összeírtak. Tállyán 1707-ben⁹ az 55 szőlődűlő között Bakomály, Tökös mál szőlődűlőt, Rátkán Égés nevű szőlődűlőt, valószínű az egykori égetéses erdőirtás emlékeként, Tolcsván pedig Melegmáj dűlőt különböztettek meg, ahol a Dessewffy, Pethő, Ghillányi, Serédy, Andrassy családoknak voltak szőlőik. Nem véletlen, hogy a jó adottságú, drága szőlőket ezek a nemesi családok birtokolták. A korai erdőirtások helyén az új telepítésű szőlőkből hamarosan dézsmát szedhetett a földesúr, így pl. az egri püspök is, amiről 1216-tól kezdve írásos emlék is van.¹⁰

3. A szőlők magasabb cukortermelése, a savakban és alkoholban magasabb tartalmú borok nem csak ízesebbek voltak, hanem eltarthatóbbak, távolabbra szállíthatóak, ami a bor nagymennyiségű kereskedelmi áruként megjelenését jelentette az északibb, északkeleti borkereskedelemben. Mindehhez az kellett, hogy a természeti adottságokat, azok előnyeit jobban kihasználó és hasznosító művelésmód terjedjen el. A honfoglaló magyarok, illetve a csatlakozott népek szőlőtermesztéshez értő, borkészítésben jártas csoportjai, az alánok, a kabarok, fára felfuttató lugasművelése helyett a nyugat-európai alacsony tőkeművelés gyakorlata nyert tért a XIII. századtól.¹¹ Mindebben és a nyugat-európai hatások, a nyugat-európai szőlő-borkultúra elterjesztésében a középkori egyház, a hospeseken kívül a francia-vallonoknak is hatása volt. A talaj közeli, a hógazdálkodás szempontjából kedvezőbb, így a fürtök beérését biztosító, a jobb és magasabb cukorfokot jelentő alacsony tőkeművelés jobb minőségű mustokat eredményezett. Mindez, valamint a természetes töppedés, majd az aszú-

9. UC. 157:5. 1707.06.15. Rákóczi-féle összeírás.

10. DONGÓ Gy.G.: II. András egri püspök levele Zemplénről 1275-ből. *Adatok Zemplén vármegye történelméhez* 1912. 13-15.

11. Vö: CSOMA 1999; 2003; 2004.

sodás a piaclehetőségek bővülését jelentette, ezeknek a régióknak egyre nagyobb híre mellett. A dézsmakötelezettség bevezetésével, megnövekedett szerepével együtt járt a technológia tökéletesedése is. Mindezt még tovább fokozta a Balassa Iván által vizsgált nagy munkáltatási változás Tokaj-Hegyalján a török előrenyomulása időszakában, aminek eredményeként az aszúborok is megjelentek a XVI. század első felében.¹²

A tőkeművelésmód és metszési mód, illetve a jellegzetes metszőkés elterjedésében, használatában is a vallonok a korábbi magyarhoz képest változást hoztak. A Transz-Kaukázus felé kapcsolatot mutató, a honfoglaló magyarság keleti örökségének tekinthető keleti szőlő-borkultúrához képest jelentett változást a vallon módszer, ami a korabeli nyugat-európai eljárást követte. A keleti örökségű magyar módszer a folyómenti ligeterdőkben a fákra kúszó, lugasos, *arbustum* szerű művelésben és a balta nélküli kacor szerű metszőkésben mutatkozott meg. Ehelyett a vallon szőlőtermesztési módszer az alacsony tőkeművelésmód (fej- és bakművelés), illetve a csapos metszést alkalmazta. Az 1470 körül készült Flamand Kalendárium márciusi hónapábrázolásán is vastag pengéjű késsel metsző munkát végzett egy alak. Szerintem a megmetszett, bakművelésű szőlő végében levő gyümölcsös ágvágásába kezd a képen éppen bele a munkás, aki végzett már az alacsonyművelésű, bakművelésű tőkék metszésével.¹³ A régészeti leletek tanúsága szerint széles, nagybaltájú, egysarkú pengéjű, vagy kétsarkos, előre ívelődő, húzva és tolva metszésre egyaránt használható metszőkéseket használtak. De ezek a kések széles körben nem terjedtek el Magyarországon. Franciaországi középkori és újkori anyagban sok párhuzama található ma is. Eger vidékén, a gyöngyöspatai lelet és a szerémségi, a későközépkori vagy az újkori anyagok közé sorolható metszőkés is ilyen volt.¹⁴ Mindez azonban még nem azonos a XIX. században Vallóniában használt metszőkéstípussal, amely nem széles pengéjű és nem nagy baltájú volt.¹⁵

4. Talajművelés és eszközhasználatban az alacsony művelés miatt a rendszeres és mély talajművelést alkalmazták, ami már nem a fára felkúszó szőlő töveinek a talajmunkáját, hanem egy nagyobb területnek a rendszeres, évente többszöri talajmunkáját, és a talaj közeli tőkék téli fagy elleni védelméül a tőkék fedését és tavaszi rendszeres nyitását jelentette. Ezt a fajta talajmunkát már az ókori auktorok is említették. A francia-vallonok közvetítésével a középkorra jellemző csapott vállú, nehéz, nagy kapák és az ókorban ismert, majd a népvándorlás korában nem használt kétágú villakapák is ismét elterjedtek.¹⁶ A kétágú az ásót kezdte felváltani a szőlőben, a korábban a lugasos szőlőművelésnél még használt szőlőmunka, az ásás eszközét kiszorítva.¹⁷ A kétágúval mélyen meglazított terület a téli csapadék jobb beszívargását biztosí-

12. BALASSA Iván: *Tokaj szőlője és bora*. Sátorlajújhely 1991.

13. SOLTÉSZ 1983. f. 3^v-4^r; Márciusi hónapábrázolás.

14. MÜLLER 1982. 256-258.

15. Huy 1992.

16. MÜLLER 1982. 462-468; CSOMA 1994-1995. 149-164.

17. CSOMA 1994-1995. 165-173.

totta, illetve a meredek hegyoldalakon, az irtás szőlőkben a lerohanó vizek erodáló hatását csökkentette, a víz beszívargását, a szőlőültetvényben tartását elősegítve.

5. A francia borvidékeken elterjedt középkori szokás volt a szőlőműves lábszárára erősített kézi eszközök hordása. Ez Északkelet-Magyarországon is kimutatható a paraszti gyakorlatban, ami esetlegesen a vallon szokás és közvetítés révén terjedhetett el. Olyannyira, hogy a XIX. századi racionális szőlő-bortermelést hirdető magyarországi országos szaklapban, a Falusi Gazdában is ajánlották ismét ezt a fajta eszközhordást, mint a munkatermelékenység növelésének módszerét.¹⁸

6. A vallon szőlőfajta használata kérdésében megoszlanak az eddigi vélemények. Ugyan a XIII. századból ismert a *vinum francorum*, vagy *frannicum*, *Frankenwein* elnevezés, ami a vallon szőlő-bortermelés szempontjából érdekes, de nem egy szőlőfajtát jelöl. A középkorban ugyanis a minőség szempontjából megkülönböztették az előbbieket a gyengébb *vinum hunnicum* fajtától.¹⁹ A vallon szőlő-bortermelés magyarországi kapcsolataként a furmint és a góhér fajtákat szokták emlegetni, elsősorban nyelvészeti adatokra hivatkozva. Nem lehet azonban eldönteni, hogy mennyire lehet ezeket a fajtákat a vallonokkal kapcsolatba hozni. A korábbi archaeobotanikai növény- és magleletek szerint ugyanis Budán pl. már jelen voltak ezek a fajták.²⁰ Sőt az ampelográfia-történet szerint nem nyugati, hanem délkelet-európai származásúak a fentebbi fajták. Ugyanakkor hangtörténetileg mind a vallon, mind az olasz eredeztetés könnyen bizonyítható. Mindezt valószínű, hogy a fajta közvetítésében és a termesztésében volt a vallonoknak szerepük. Feltételezhető, hogy valamilyen vallon névvel elnevezett helyről származhatott ez a szőlőfajta (talán Szerémség), ami a név eredetét és neve kései előfordulását megmagyarázhatta.²¹

7. A nyelvtörténeti adatok alapján²² (szalma szőlő - furmint) feltételezhető a vallon szőlő-bortermelésben a kései szüretetek gyakorlata, alkalmazása, az éretten töppedt szőlő nyérése érdekében a szalmán töppesztés. Az irtásokon, a szőlőtermesztés északi határához közel erre különösen nagy szükség is volt, Szerémségben pedig kialakulhatott, mint Tokaj-Hegyalján, a természetes aszúsodás. A természetes édes csemegebor ízét-zamatát a nemes penész, a *Botrytis* nevű gomba fertőzése biztosította, a kedvező helyi párák, meleg őszi mikroklíma és a folyók (Dráva-Száva, illetve a Tisza és a Bodrog, va-

18. *Falusi Gazda* 1856. 244, 250.

19. CSOMA 1994–1995. 85.

20. FACSAR G.: Agricultural-botanical analysis of the medieval grape seeds from the Buda castle hill. *Mitteilungen des Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 4 (1975). 157–173; FACSAR G.: Régészeti szőlőmag-leletek Magyarország területéről. In: *Millenniumi szőlős-boroskönyv. A szőlő és bor Magyarországon*. Szerk. CSOMA Zsigmond – BALOGH István. Budapest 2000. 9–19.

21. CSOMA 1994–1995. 85–86.

22. BÁRCZY Géza: Furmint. *Magyar Nyelv* 25 (1929). 5–10, 338; Must. *Magyar Nyelv* 27 (1931). 122–124, 123., Márc. MTESZ. címszó.

Vallóniában azonban elterjedt egy újkori, középorsós, alulhajtós kisprés is, ami Huy és környékén a XX. század elején is még használatban volt. Ilyen középorsós prés típust használtak Eger környékén is a levéltári adatok és ábrázolások alapján.

A történeti-néprajzi összehasonlító vizsgálatok szerint a mustnyerés legarchaikusabb, legáltalánosabb módja azonban Északkelet-Magyarországon a taposás volt, mert még a XVII-XVIII. században sem volt gyakori a nagy faprés még az uradalmakban sem, és paraszti gyakorlata csak a lábbal történő szőlőtaposásnak volt. Az 1470 körül készült ún. Flamand Kalendárium októberi hónapábrázolásán is taposást lehet látni. A Skorpió hava (X. 24 - XI. 22) ábrázolása az Alpoktól északra általában szüreti kép volt, míg Bizáncban a madárfogási jelenet terjedt el. A Gent környékére szánt naptár, Németalföld és Franciaország északi területeinek szokásos mustnyerési eljárását örökölte meg.²⁶ A szőlőben kint, egy préselő színben történő szőlőtaposást mutat. Figyelemkeltő, hogy kint a szőlőhegyen, a behozott puttonykosár szőlőjét rögtön feldolgozták, ugyanúgy, mint Északkelet-Magyarországon, és nem a pincénél, a prészház-nál, ahol rögtön a hordókba került volna a must. A hónapábrázolás két dolgozó alakot mutat, egyik a kád peremén megkapaszkodva táncolva, félmeztelenül alsóruha nélkül taposta ki a szőlőt, a másik éppen belép a taposósínpba, ahol a háti puttonykosarát készül üríteni majd a kádba, a taposó lába elé. Mindez Északkelet-Magyarországon is ugyanígy játszódott le évszázadokon keresztül a paraszti gyakorlatban, mint arra a néprajzi kutatások és kutatásaim rávilágítottak. A must szavunk 1395-ből mutatható ki

26. SOLTÉSZ 1983. f. 10^v-11^r: Októberi hónapábrázolás.

először kisajtoltszőlőlé értelemben, majd 1405-ből egyféle édes nektárféleként. A márc szavunk is ófrancia jövevényszó, préselt szőlő maradéka, törkölyzúzalék értelemben. A szó forrása a latin *mustum*, *vinum mustum* szókapcsolatból származik. Közvetlen átdója a Történeti Etimológiai Szótár szerint a latin és az ó-francia is lehet.²⁷

8. Ennek a kiteljesedő bortermelésnek és borkereskedelemnek egy-két eleme a francia-vallon betelepülők szakértelmével és hagyományos borkészítési szokásaival gyarapodhatott. Ilyen pl. a rásfia készítése,²⁸ amit ugyan az ókorban is készítettek, de a középkori Franciaországból is ismert a készítése, fogyasztása. A szőlőszemekkel el-tett must kiejedt, üdítő hatású, savanykás italát a vallonok is készíthették Magyar-országon, ami Északkelet-Magyarországon is, de Baranyában is és más helyeken is fennmaradt paraszti gyakorlatban. Hasonlóan az ürmösbor készítéséhez, ami a mediterrán flóraelemet képviselő bárányüröm fűvel készült, ízesített, édeskésen fanyar, gyógyhatású borkészítmény volt.²⁹ Tokaj, Abaúj környékén a bárányüröm még természetes vegetációban megtalálható, gyűjthető volt. Valószínűleg francia-vallon hatásra erősödhetett fel szintén ennek az ókorban is ismert terméknek a készítése.

9. A dongás faedények, kádak, abroncsos hordók, valamint a bor pincében történő érlelése és gondos középkori pinceműveletei, borkezelései (mint a rendszeres fejtés, töltögetés, hordók tisztán tartása stb.) szintén a francia-vallonokkal tovább erősödött, a nyugat-európai borkészítés és borkezelés elterjesztésével. A dongás edények nyugat-európai első alkalmazása miatt a francia-vallonok is a hordós bortárolás szokását erősítették Magyarországon. Különösen Északkelet-Magyarországon jelentős ez a hatás, mert itt a keleti szőlő-borkultúra elemeként a veremben bortárolás-érlelés emléke mellett a gyakorlata is élt. Andornaktálya, Eger-völgy első nagy középkori pincéinek építését is a francia-vallonokhoz köti a kutatás.³⁰ Somlón, de más történeti, nagyhírű borvidékeken sem lehetett ritkaság, hogy „frank honból” jött, a picemunkálatokhoz ér-tő szakember irányította a borgazdálkodást az egyházi és világi uradalmi pincékben.³¹

Az első borpincék a templomdombok alatt, a templomok közelében épülhettek. Rioltufába vágta őket, és biztos, hogy a török idők előtt készültek, mert a török többet betemetett.³² A legrégebbiek a középkori egyházi tizedet adó területek tároló dézsmapincéi lehettek, amelyek a tájra jellemzően könnyen faragható, puha kőzetbe, tufába vágott paraszti lyukpincéknél jóval nagyobbak és terjedelmesebbek voltak. Ezek belső terének kialakításához pinceépítő, vágó mesteremberekre volt szükség. A

27. „Must” címszó, MTESZ. és a „Márc” címszó.

28. Összefoglalóan: CSOMA 1994–1995. 263.

29. Összefoglalóan: CSOMA 1994–1995. 256–257

30. BAKÓ 1996.

31. CSOMA 1993. 24–25.

32. BAKÓ 1996. 24.

pincék nem voltak adókötelesek, legfeljebb a készítésükhöz kellett engedélyt kérni. Andornak elhagyott pincéi között egy nagyobb méretű is megfigyelhető, ami a középkorra datálható, valószínű dézsmabor tárolására szolgált. Andornak a Vallis Agriensis déli felén feküdt, Kistálya határában.³³ A felnémeti termplomdombon is középkori eredetű, egykori uradalmi pince található.³⁴

10. A francia-vallonokkal Szent Vince, Szent Egyed és Szent Márton tisztelete és kultusza terjedt, illetve a mai szombathelyi (Savaria) vagy pannonhalmi születésű Szent Mártoné pedig megerősödött, mint szőlő-borvédő szenteké, patrónusoké.³⁵ Mindhárom középkori szőlő-borvédőszent francia földhöz köthető. Az egri Eged, Egyed, Nagy Egyed hegy is a vallon kapcsolatra vezethető vissza. Nem szabad elfelejteni a középkori francia-magyar búcsújárási kapcsolatokat sem, különösen az Aachenba, Andernachba irányuló búcsújárást.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a keleti szőlő-borkultúra – ami Transz-Kaukázus irányába mutat kapcsolatot, és a honfoglalás hatására alakult ki Északkelet-Magyarországon – nyugat-európai viaszszorítóit és a nyugat-európai borkultúra egyik jelentős terjesztőit, felerősítőit a Kárpát-medencében betelepülő francia-vallonok voltak. A regionális különbségek hatásukra valószínű, hogy még nagyobbak és jellegzetesebbek lehettek. Ma már nem lehet egyet érteni azzal a korábbi megfogalmazással, hogy az idegen telepések nem hoztak be semmi új művelési eljárást. Egyben ezeket a középkori telepéseket, szőlő-bortermelőket tekinthetjük a középkori Magyarországon a reneszánsz időszak szőlészeti-borászati előkészítőinek is, mint az ókori hagyományok és eljárások megújítóit, alkalmazóit, felerősítőit, terjesztőit is.

Rövidítések

AMBRUS–CSOMA–SOMLÓSI 2003

AMBRUS Lajos – CSOMA Zsigmond – SOMLÓSI Lajos: *A magyar bor útja. A kezdetektől napjainkig*. Szombathely 2003.

BAKÓ 1991

BAKÓ F.: Andornak. Adatok az Egri-völgy betelepülésének történetéhez. *Agria* 25-26 (1991). 459-498.

BAKÓ 1992

BAKÓ F.: Tállya mezőváros uradalmi pincéi. *Ház és Ember* 8 (1992). 205-224.

BAKÓ 1996

BAKÓ F.: A bortermelés korai emlékei Eger völgyében. *Ethnográfia* 107 (1996). 22-35.

CHAPTAL

CHAPTAL, J.P.: *Visgálódó és oktató értekezés a szőlő-művelésről*. I-II. Ford. NEMES FÁBIÁN József Veszprém 1813–1814.

CSOMA 1993

CSOMA Zsigmond: *Uradalmi és jobbágy-paraszti szőlő-bortermelés Somlón. (Termelés-történeti-történeti ökológiai tájmonográfia)*. (Studia Folkloristica et Ethnographica 35). Debrecen 1993.

33. BAKÓ 1991.

34. BAKÓ 1996. 24.

35. CSOMA 1999. 22-28, 70-72, 164-165, 187-191; CSOMA 2004.

CSOMA 1994–1995

CSOMA Zsigmond: *Szőlészeti, borászati hagyományok a megújulás és a közösség kötelékében. (Kapcsolatok, hatások, konfliktusok Dunántúlon és Európa között a 17. század végétől a 20. század elejéig)*. Szerk. UJVÁRY Zoltán. Debrecen–Budapest 1994–1995.

CSOMA 1999

CSOMA Zsigmond: *Szent Vincétől Szent János poharáig*. Budapest 1999.

CSOMA 2004

CSOMA Zsigmond: *Történeti borkalendárium*. Budapest 2004.

Huy 1992

La cité vigneronne. Collection „Histoire d’une ville”. Dirigée par Jean-Marie DOUCET. Huy 1992.

KOVÁCS 1970

KOVÁCS Béla: Adatok az Egri-völgy középkori településtörténetéhez. In: *Dolgozatok Heves megye múltjából*. Szerk. SZABÓ János Győző. Eger 1970. 39–43.

MÜLLER 1982

MÜLLER Róbert: *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökkor végéig*. (Zalai Gyűjtemény 19). Zalaegerszeg 1982.

SOLTÉSZ 1983

SOLTÉSZ Zoltánné: *Flamand Kalendárium*. Budapest 1983.

VANYÓ 1999

A III–IV. század szentjei. Ókeresztény örökségünk. Szent Márton élete, és levelek Szent Márton utolsó éveiről és haláláról. (Sulpicius Severus). Szerk. VANYÓ László. Budapest 1999. 151–208.

VINCZE 1958

VINCZE István: Magyar borpincék. *Néprajzi Értesítő* 40 (1958). 83–104.

VINCZE 1984

VINCZE István: A bortárolók történeti formái: verem-dolium. *Ethnografia* 95 (1984). 1–9.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE MITTELALTERLICHE FRANZÖSISCH-WALLONISCHE AUSWIRKUNG
AUF DIE UNGARISCHE REBEN- UND WEINKULTUR
Zsigmond Csoma

In der Forschung und der Geschichte der materiellen Kultur des ungarischen Mittelalters sind noch viele weiße Flecken zu finden. Solch eine, noch nicht ausreichend erforschte Frage ist die Auswirkung der französisch-wallonischen Ansiedlung auf die ungarische Weinkunde und den Weinbau. Im allgemeinen ist es wichtig, in dieser Frage zu betonen, dass der Qualitätsweinbau in den Vordergrund trat. Durch die Analyse der gesammelten historischen, historisch-ethnographischen, linguistischen und vergleichenden (komparativen) agrarhistorischen Angaben kann man ein noch ausführlicheres Bild bekommen. Hiermit stelle ich die 10 Gesichtspunkte vor, in denen ich die französisch-wallonische Auswirkung und Beziehung zu Ungarn sehe:

1. die Entwicklung der Ortsnamen
2. die Entwicklung und Auswahl des Holzverhaus und der Gebiete von günstigen ökologischen Gegebenheiten
3. die Veränderung des Weinstocksanbaus und die Schnittsmethode, bzw. der Gebrauch des eigenartigen Schneidemessers, Rebmessers
4. die Veränderung der Bodenbearbeitung und der Gebrauch der Geräte
5. das Tragen der an den Beinen befestigten Hilfsgeräte
6. die Frage der Weinsorten 'Zapfner', ungarisch Furmint und 'Góhér'
7. die Verbreitung der späten Weinlese und das Keltern der Traube mit einer Kelter
8. die Zubereitung von sog. 'rásfia' und des Bitterweins, sog. 'ürmös', beziehungsweise Wermuth
9. der Gebrauch von Daubenholzgefässern, die Weinreifung in Kellern und die Lagerung
10. der Kult von Sankt Vinzenz, Sankt Ägidius und Sankt Martin, die Träger und Verbreiter dieser Kult und der Bezeichnung der Wallfahrtgebräuche waren die Französisch-Wallonen.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, dass die östliche Trauben- und Weinkultur, deren Beziehungen sich Richtung des Trans-Kaukasus ausrichteten und die sich unter dem Einfluss der Landnahme entwickelt hatte, wurde von den aus Westeuropa im Karpatenbecken eingesiedelten Französisch-Wallonen verdrängt, und die Neusiedler waren die Verbreiter und Verstärker des westeuropäischen Weinkultur. Dank dem Einfluss der Wallonen mögen die regionalen Unterschiede größer und charakteristischer gewesen sein. Heutzutage kann man mit der früheren Aussage, nach der die fremden Siedler keine neue Bestellmethode eingebracht hatten, nicht einverstanden sein. Diese mittelalterlichen Siedler, die sich mit Weinbau beschäftigten, sind als Verbreiter der Weinkunde und des Weinbaus zur mittelalterlichen Renaissancezeit in Ungarn zu betrachten, die die altentümlichen Traditionen und Verfahren erneuerten, verwendeten, verstärkten und verbreiteten.